

קידושי יבם את יבמתו

פתיחה

הנחה פשוטה היא לאורך מסכת יבמות, שתוקפם של קידושי יבם את יבמתו הוא מדרבנן בלבד, ומשום גזירה:

ומאי טעמא אמור רבנן מאמר ביבמה מהני? משום דמהני בעלמא, דאי אמרת לא מהני, אמרי מאמר לקנות וכיאה לקנות, ומדמאמר לא מהני כיאה נמי לא מהניא, ואתי למיבעל אחר כיאה
(נ ע"ב).¹

החורגים מקביעה זו הם בית שמאי, אשר מחדשים במשנה בפרק ארבעה אחין (כט ע"א), שמאמר תופס מן התורה,² אך דעתם לא נתקבלה להלכה. והדבר טעון הסבר - מדוע אין זה בידו של היבם להפעיל את מנגנון הקידושין של כל התורה כולה? והנה, יש שרצו להבין שמדובר בדרשה מפורשת, המופיעה בברייתא בקידושין:

יכול יהו כסף ושטר גומרים בה כדרך שהביאה גומרת בה? תלמוד לומר: 'ויבמה' - כיאה גומרת בה, ואין כסף ושטר גומרים בה
(יד ע"א).

בפשטות, כל שנאמר בדרשה זו הוא שלא ניתן לייבם כי אם בביאה, אך אין בכך כדי לתת טעם לכך שלא ניתן לקדש בכסף או בשטר.³ ואולם, בעקבות דברי המאירי רצה ר"ש דיקמן בהערותיו לבית הבחירה להציע אחרת. המאירי (כ ע"ב ד"ה "כל") מחדש שבמקרה של יבמה האסורה על היבם באיסור לאו ועשה, שלא ניתן לייבמה, אם בא עליה היבם בתורת קידושין וברצונה הרי שהיא צריכה גט, שכן קידושין תופסים בחייבי לאוין ועשה. וביאר ר"ש דיקמן:

דהא דילפינן דביאה גומרת בה ואין כסף ושטר גומרין בה, אין פירושו דביאה קונה דוקא מתורת יבום, אלא דילפינן דאין קנין קידושין ביבמה על ידי כסף ושטר, אבל

- 1 הפניה סתמית לגמרא ולראשונים במאמר זה מתייחסת למסכת יבמות; הפניה סתמית לרמב"ם ולמפרשיו מתייחסת להל' יבום וחליצה.
- 2 כך מפרשים שם רוב הראשונים, ועיין ברש"י כט ע"ב ד"ה "השתא", שטוען שאף לבית שמאי מאמר תופס מדרבנן, וכבר תמהו עליו הראשונים.
- 3 אמנם, עיין בשו"ת מהרי"ק (סי' קל"ח), שיצא לידון בדבר החדש, וטען שביאת יבמה קונה מדין קידושי ביאה, ובעצם אין הבדל בין יבום וקידושין. אך דבריו קשים ביותר, וכבר תמה עליהם ה'אור שמח' (פ"א ה"א).

בביאה אפשר לקנות גם מתורת קדושין, דקנין קדושין שעל ידי ביאה לא נתמעט
ביבמה (הע' 132).

אך דברים אלו קשים להבנה, שכן הברייתא שם עוסקת בפרשת יבום, ואין שום רמז
לכך שהתורה רצתה לחדש קביעה בנוגע לקידושין. על כן ננסה לעמוד על גישות אחרות
הקיימות בראשונים באשר לשאלתנו, ובמרוצת דברינו נציע הסבר שונה לחידושו של
המאירי.

א. אין קידושין תופסים באשת אח

רש"י מתייחס לשאלתנו באופן ישיר, ומסביר:

ואף על גב דיהב לה מידי, לאו קידושין גמורים הן כקידושי תורה, שהרי אין קידושין
תופסין באשת אח, והתורה לא התירתה לו ליעשות כאשה נכרית אלא כסדר המצוה,
וביאה הוא דכתבה בה רחמנא (נב ע"א ד"ה "נתן").

מה פשר הסברו של רש"י? ה'אמרי משה' (סי' ה') מבין את הדברים כפשוטם: התורה
אינה מסירה את איסור אשת אח מהיבמה מיד בשעת הנפילה, אלא רק בשעת היבום.⁴ עד
רגע קיום מצוות היבום מדובר עדיין בערוה, וקידושין לא תופסים בה.

על פי כיוון זה, רש"י חולק על דברים ברורים למדי של הרמב"ם בנידון: "שמאחר
שמת אחיו בלא ולד, נסתלק איסור ערוה מעל כל נשיו" (פ"א הי"ב); וכן של הרשב"א:
"כיון דבשעת נפילה הותרה לו, שוב אי אפשר ליאסר בה משום אשת אח" (מא ע"א ד"ה
"עוד"). הנפקא מינה למחלוקת זו היא משמעותית ביותר, שכן לדברי רש"י, כל ביאה
שאינה מועילה כיבום, כגון ביאה ללא עדים, לדעת הסוברים שיבום זקוק לעדים לקיום
הדבר,⁵ מחייבת חטאת.⁶

4 כיצד ניתן לבוא עליה במסגרת יבום אם היא עדיין אסורה באיסור אשת אח? ה'אפיקי ים'
(ח"ב סי' לה) מגדיר זאת כ'היתרה וביאתה באין כאחד'. אך ה'אמרי משה' עצמו מציע ניסוח
שונה, של מערכת דו-שלבית: בשלב הראשון היא אסורה באיסור אשת אח, אלא שהעשה
דיבום דוחה את הלאו דאשת אח (ויעוין בתוספות ג ע"ב ד"ה "לא" ו-נד ע"ב ד"ה "אלא",
שהגדירו את יבום כמקרה מיוחד של עשה שדוחה לא תעשה שיש עמו כרת); ובשלב השני
חלה גזירת הכתוב המוזכרת בדף לט ע"א, ש"כיון שלקחה הרי היא כאשתו לכל דבר", ואיסור
אשת אח אכן מסתלק.

5 עיין בתוספות קידושין יב ע"ב ד"ה "משום", וביתר ביאור בתוספות הרא"ש שם ד"ה "ועל"
ובריטב"א ד"ה "דרב", וכן בדברי הרי"א? המובאים ב'שלטי גיבורים' אצלנו (לט ע"א באלפס).

6 ה'אמרי משה' מבין שרש"י אף נזקק לתרחישים כגון זה על מנת להגדיר את האישה כאסורה
באיסור אשת אח, שכן לא ניתן להגדירה כאסורה אם בכל ביאה שיבוא עליה היבם הוא לא
יעבור על איסור. אך על כך ניתן לחלוק ולומר, שמצד מעמדה הנוכחי היא אסורה, ואם היבם

והנה, במשנה (קיא ע"ב) עולה שבביאת קטן על יבמתו אין איסור אשת אח, אך לשיטת רש"י אין בכך כל קושי, שכן הוא סובר שיבם קטן שביאתו ביאה קונה מדאורייתא (קידושין יט ע"א ד"ה "דמדאורייתא").

אולם, ישנו מקרה נוסף שאתו יתקשה רש"י להתמודד, והוא המקרה של יבמה מעוברת, אשר לשיטת ריש לקיש (לה ע"ב) ביאתה אינה ביאה, ועם זאת אין עליה חיוב חטאת. וכתבו התוספות במקום:

ואם תאמר, לריש לקיש הכונס יבמתו מעוברת והפילה, אמאי פטור מן הקרבן? כיון דביאת מעוברת לא שמה ביאה, אם כן אשת אח שלא במקום מצוה היא? ואומר ר"י, דאפילו הכי לא מחייב, מידי דהוה אקטן שבא על יבמתו גדולה, דאמר לקמן דתגדלנו(ד"ה "תגלי").

בעקבות קושיה זו, נאלץ ה'אמרי משה' לומר שדברי רש"י לא נאמרו אליבא דכולי עלמא, אלא רק לשיטת אבא שאול (לט ע"ב), הסובר שהכונס את יבמתו לשם נוי, אישות, או כל מטרה מלבד מצוות הקמת השם לאחיו, הרי הוא כפוגע בערוה; בעוד שהגמרא שהזכרנו הולכת בשיטת החולקים עליו, הסוברים שהאיסור נסתלק בשעת הנפילה.

הסבר זה בעייתי ביותר, שכן אין בדברי רש"י, או בסוגיה שאותה הוא מפרש, כל רמז לכך שהדברים נאמרים לשיטת אבא שאול. ועל כן נראה לבכר את אחת משתי ההצעות האחרות שהעלו אחרונים בהסבר דברי רש"י.

1. הסבר הגר"ח

בהמשך דבריו מביא ה'אמרי משה' בשם רבו הגר"ח הסבר חדש, המסתמך על דברי הגמרא בסוגיה שבמסגרתה נאמרו דברי רש"י:

העושה מאמר ביבמתו פרחה הימנו זיקת יבמין, וחלה עליו זיקת ארוסין ונשואין.

בגמרא הדבר נאמר בהקשר של הוה-אמינא שמצוות יבום לא תתקיים לאחר מאמר, משום שהמאמר - מעשה קידושין רגיל - העביר את היבמה למסלול אישותי רגיל, ובמקום אחר (כט ע"ב) בהקשר של אפשרות שלא ניתן יהיה לייבם את היבמה בעל כרחו. הגר"ח⁷ מציע כאן השלכה נוספת: המאמר מסלק את זיקת היבמין, שהיא הגורם המתיר את איסור אשת אח, ומעביר את היבמה למסלול אישותי רגיל, שבמסגרתו היא אסורה ליבם באיסור ערוה של אשת אח. כיוון שחלות הקידושין תביא לכך שהיא אסורה לו באיסור ערוה, הרי שאין הקידושין יכולים לחול, שהרי הם קידושין שאינם מסורים לביאה (ואף דקיימא לן כשיטת אב"י בקידושין נא ע"א דהוה קידושין, הרי לשיטת מספר ראשונים אף

יבוא עליה זה יחדש בה היתר (ובפרט אם הדבר מבוסס על עשה דוחה לא תעשה, כדברי ה'אמרי משה' שהזכרנו לעיל).

7 אנו מסבירים בזאת את הצעת הגר"ח על פי הבנתנו. ה'אמרי משה' עצמו מסביר את דברי הגר"ח מעט אחרת, עייני שם.

הוא מודה שבערוה ודאית לא הוו קידושין).⁸ ומכיוון שהקידושין לא חלים, הרי שלמעשה השלכותיו של מאמר, גם בתחום הפקעת הזיקה, הן מדרבנן ותו לא.

2. הסבר הגר"א וסרמן

ר' אלחנן מציע להסביר את רש"י בעזרת סלילת דרך ביניים בין שתי האפשרויות שראינו עד כה באשר לרגע פקיעת איסור אשת אח:

דאין הכרת בעצמו גורם, אלא סיבת הכרת היא הגורמת למניעת הקידושין... דאף דאיסור אשת אח הותר ביבמה הזוקקה ליבם, מ"מ סיבת האיסור במקומה עומדת, ולא הותר אלא האיסור בפועל... והא דמגרשה בגט ומחזירה, ולא אמרינן 'אין קידושין תופסין באשת אח', התם גזרת הכתוב היא, דכיון שכנסה נעשית כאשתו לכל דבר, היינו שהיבום הוא מתיר לאיסור אשת אח, כמו גירושין לאשת איש, וגם סיבת האיסור נפקעת לגמרי. וזהו שדקדק רש"י בדבריו שהתורה לא התירה לו ליעשות כאשה נכרית אלא כסדר מצותה - ור"ל דבאמת התורה התירה לו גם בלא מצות יבום, כמו בכיאת מעוברת, או בכיאה בלא עדים להסוברין דיבום צריך עדים לקיום הדבר, אבל מ"מ עדיין לא נעשית כאשה נכרית, שלא נפקעה סיבת האיסור. ואימתי נעשית כאשה נכרית, שנפקעה סיבת האיסור לגמרי, הוא דוקא על ידי היבום. ונמצא, דקודם היבום, אף שאיננה ערוה לאיסור ביאה, מ"מ היא ערוה לענין תפיסת קידושין. ושני הדינים הללו: איסור כרת ותפיסת קידושין, אינן תלוין זה בזה כלל ('קובץ הערות', סי' ג, אותיות ד-ה).

לדברי ר' אלחנן, אף רש"י מודה שאיסור אשת האח פקע עם מות האח, אלא שעדיין נותר שם אשת אח, ושם הערוה הוא שמונע תפיסת קידושין. גם לאור הבנה זו, שיטת רש"י נותרת שיטה מיוחדת, ונראה שמדברי ראשונים אחרים ניתן לעמוד על יסודות אחרים המונעים את תפיסת קידושי יבם ביבמתו.

ב. איסור יבמה לשוק

בגמרא (צב ע"ב) מובאת מחלוקת אמוראים, לגבי יבמה שנתקדשה לאיש זר, אם קידושי תופסים בה, באשר מדובר באיסור לאו גרידא, או שהתורה העניקה ליבמה מעמד של אשת איש שקידושין לא תופסים בה, על פי הדרשה:

לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר - לא תהא בה הויה לזר.

לכאורה, אין לדבר כל קשר לשאלה שבה אנו עוסקים. הגמרא עוסקת בקידושיו של "איש זר", ואילו אנו עוסקים בקידושיו של היבם עצמו. אלא דיעוין בירושלמי בריש מכילתין, שהעלה השוואה מפתיעה בהקשר זה:

8 עיין ברשב"א שם ד"ה "ואביי", וברמב"ן אצלנו, מט ע"ב ד"ה "סוטה".

אבא שאול אומר: הכונס את יבמתו לשום נוי או לשום דברים אחרים, הרי זו בעילת זנות, וקרוב להיות הולד ממזר. מה אבא שאול כר' עקיבא, דר' עקיבא אמר יש ממזר ביבמה (פ"א ה"א).

הירושלמי מקשר את דברי אבא שאול, שתיתכן ממזרות מביאת יבם על יבמתו, לשיטת רבי עקיבא, שישנה ממזרות מביאת איש זר על שומרת יבם. כלומר, מעמדו של היבם שלא במסגרת יבום הוא של "איש זר" כלפי היבמה, שכן האיסור של "לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר" אינו נובע מהזיקה ליבם, אלא מהזיקה לבית המת. ואף החולקים על אבא שאול ועל רבי עקיבא יכולים להסכים עם תפיסה זו, שכן אין הם חולקים אלא על שאלת הממזרות.

אולם, הירושלמי ממחר לדחות תפיסה זו, ומדגיש שישנו הבדל מהותי בין המקרים:

מה דאמר ר' עקיבא ביבמה שזינתה, מה דאמר אבא שאול ביבמתו.

אך ייתכן שבמסגרת ש"ס דידן נוכל לקיים את התפיסה שהצענו, וזאת בעזרת עיון בדברי תוספות הרא"ש.

שיטת רב המנונא (צב ע"ב) היא ששומרת יבם שזינתה אסורה ליבמה. ובביאור הדבר ניתן להציע שני הסברים:

היבמה נאסרת על היבם משום שזינתה תחת זיקתה כלפיו, ככל אשת איש שזינתה, שנאסרת על בעלה בלאו.

יבמה אסורה לעולם מכח אישותו של המת,⁹ וכאשר היא מזנה היא בעצם מזנה תחת המת, ואיסורה ליבם הוא בעצם כזה של סוטה, אשר לדברי רב (יא ע"א), כלל אינה נופלת ליבום, וממשיכה להיות אסורה ליבם באיסור אשת אח.

ונראה שהתוספות ותוספות הרא"ש (צב ע"א ד"ה "ואמר") נקטו כהבנה השניה, שכן העלו שישנה ממזרות מביאת יבם על יבמתו שזינתה, בעוד שלכולי עלמא אין ממזרות מביאת בעל על אישתו שזינתה,¹⁰ ונראה שיש כאן יש חיוב כרת של אשת אח.

והנה, הרא"ש בתוספותיו בפרק רבן גמליאל העלה שביאה של אח אחד על היבמה יכולה לאסור אותה על האח השני כשומרת יבם שזינתה:

אפילו אי הוה ביאת בן ט' כמאן דליחא, תיתסר מדרב המנונא, דאמר שומרת יבם שזינתה אסורה ליבמה, וביאת בן ט' נהי דאינה חשובה ביאה לקנות, חשיבה ביאה לפסול, והוי כמו נבעלה לאחר בזנות (נא ע"ב ד"ה "איי").¹¹

9 עיין 'אתון דאורייתא', סי' ח.

10 "אמר אביי: הכל מודים בבא על הנדה ועל הסוטה שאין הולד ממזר" (מט ע"א). ועיין בדברי רבי עקיבא איגר בדרוש וחידוש על דברי התוספות הנ"ל, שהתקשה בהבנתם לאור גמרא זו.

11 דברים דומים מופיעים גם בתוספות במקום (ד"ה "איי"), אך לשון הרא"ש מחודדת יותר.

דברי הרא"ש מקבלים משמעות מיוחדת לאור דבריו שהבאנו לעיל. אם איסורה של שומרת יבם שזינתה מבוסס על מעילה בזיקתו של היבם, אין כל חידוש בכך שביאה לאח אחד יכולה לאוסרה על אח שני. אך כפי שראינו, לשיטת הרא"ש האיסור מבוסס על זנות תחת המת, שמונעת נפילה, ואם כן בעל כרחנו עלינו להבין שביאה של אח שלא במסגרת יבום נחשבת לבעילה ל"איש זר".¹²

על פי זה, עלה בידינו הסבר חדש לכך שקידושי יבם ביבמתו לא תופסים: כל עוד היבם לא בא במסגרת יבום, הוא נחשב ל"איש זר", שלשית רב אין קידושו קידושין.¹³ אמנם, הדבר אינו נותן מענה באשר לשיטת שמואל, ועל כן נראה להציע הסבר חדש.

ג. יבמה זקוקה ועומדת

עד כה הנחנו שהעדר רמה מספקת של קשר בין היבם ליבמתו הוא שמונע חלות קידושין, אם משום מעמדו הבעייתי כאח בעלה לשעבר, אם משום מעמדו כ"איש זר". אולם, ייתכן שניתן להציע כיוון הפוך.

הגמרא בתחילת קידושין עוסקת במקור לקידושי ביאה:

‘ובעלה’ - מלמד שנקנית בביאה. והלא דין הוא, ומה יבמה שאין נקנית בכסף נקנית בביאה, זו שנקנית בכסף אינו דין שנקנית בביאה? ... מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת, תאמר בזו שאין זקוקה ועומדת, תלמוד לומר ‘ובעלה’ (ד ע"ב).

ומבאר הריטב"א במקום:

דהא ביאה קונה ביבמה ולא כסף, לאו משום חומרא דביאה, אלא משום דהתם, כיון שהיא זקוקה ועומדת, הרי היא כארוסה, וביאה שלה עושה נשואין, מה שאין כן בכסף, שאין עושה נשואין (ד"ה "מה").

דומה שעל פי דברים אלו יש להבין באופן חדש את ההלכה שקידושי יבם ביבמתו אינם תופסים מן התורה. אין הדבר נובע מכך שהיא אסורה עליו באיסור כלשהו, אלא מפני שכבר כעת היא כמאורסת לו, ועל כן אין משמעות למעשה הקידושין שהוא מבצע. אמנם, אילו היו הקידושין חלים, היו לכך השלכות, כגון חיוב מיתה לאיש זר שבא עליה, אך אין אדם יכול לקדש את ארוסתו.

ונראה, שהדברים נאמרים במפורש בתוספות בתחילת פרק רבן גמליאל, שמסבירים מדוע האחים יכולים לקדש את אחת היבמות לאחר שאחת התייבמה:¹⁴

12 עיין עוד ב'קובץ הערות' סי' מ"ג, וב'קהלות יעקב' סי' ח.
13 אמנם, יש לזכור שהדבר שנוי במחלוקת אמוראים, וראה להלן, הערה 15.
14 כפי שנפסק בדף יא ע"א.

ותפסי קידושין אחר ביאה, התם הוא משום דהוּו קדושין דאורייתא, דעל ידי ביאה
פקעה זיקה, אבל הכא, שהיא זקוקה לו, אין לו לתפוס אלא מדרבנן.

כלומר, הזיקה היא שמונעת את חלות הקידושין.

הגמרא (מא ע"א) מביאה את דברי רבא, שיבמה שהותרה, נאסרה וחזרה והותרה -
כלומר, נפלה בהיתר, נאסרה על היבם כערוה, וחזרה והותרה - חוזרת להיתרה הראשון,
והיבם יכול לקחתה. הרשב"א על אתר מעלה הבנה מחודשת בדין זה:

לאו למימרא שתהא היבמה זקוקה לו, לא לחלוץ ולא ליבם, אלא מותר בלבד קאמר.
כלומר, שאלו רצה לישא אותה אינה אסורה לו. וטעמא דמלתא, משום דכיון דבשעת
נפילה הותרה לו, שוב אי אפשר ליאסר בה משום אשת אח (ד"ה "עוד").

כלומר, כיוון שנסתלקה הזיקה שוב אין היבמה עומדת ליבום, אלא שמכל מקום
איסור אשת אח נסתלק ממנה, והרי היא מותרת לו באישות רגילה. ויש להבין, מדוע
קידושי יבם בעלמא אינם תופסים מהתורה, ואילו כאן, שהזיקה נסתלקה, הוא יכול לקדש
אותה?

ונראה, שהיא הנותנת. דווקא מפני שהיבמה כבר אינה זקוקה ועומדת, ואינה
כמאורסת לו, יש משמעות למעשה הקידושין שהוא עושה, והוא יכול לישא אותה לאישה
במסלול אישותי רגיל.¹⁵

וכך, כמדומה, יש לפרש את דברי המאירי שהבאנו בפתח דברינו. בדרך כלל, קידושין
אינם תופסים ביבמה, מפני שהיא זקוקה ועומדת. אך כאשר מדובר במקרים של חייבי
לאוין ועשה, שלא ניתן לייבם, ולשיטת המאירי אף אין צורך בחליצה, הרי שהיבמה אינה
זקוקה ועומדת, וכיוון שנסתלק איסור אשת אח ממנה, הרי שניתן לקדשה בקידושין
רגילים.¹⁶

15 ניתן גם להסביר את שיטת הרשב"א על סמך הכיוון הקודם שהעלינו: כיוון שהיבמה מותרת
לשוק ללא חליצה, הרי שאף היבם יכול לקדשה, שכן אי-יכולתו בשלב הראשון נבעה מהיותו
"איש זר"; וכך גם ניתן לבאר את דברי המאירי שנביא בהמשך. אולם, יש לזכור שכיוון זה
מסתמך על הנחה השנויה במחלוקת, שקידושי איש זר אינם תופסים ביבמה, ולהלכה אנו
פוסקים כדעת שמואל, שהם תופסים מספק (רמב"ם הל' אישות פ"ד ה"ד), בעוד שקידושי
יבם ביבמתו אינם תופסים כלל.

16 בשולי הדברים נעיר, שיש לדון בשיטת בית שמאי שהזכרנו בתחילת דברינו, שמאמר תופס
מהתורה, אם הם דוחים את כל הסברות שהזכרנו, וסוברים שקידושי יבם ביבמתו אכן
תופסים בתורת קידושין, או שהם מסכימים להן וסוברים שמאמר פועל כמסלול חלופי של
יבום. לשאלה זו השלכות רבות במסגרת סוגיית מאמר, ואכמ"ל.